

Н.Л. Отрощенко, Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка

ПРОФОРІЄНТАЦІЯ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Н.Л.Отрощенко

Профорієнтація учнів загальноосвітньої школи як соціально-педагогічна проблема

У статті розглядаються основні аспекти проблеми професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи на сучасному етапі. Аналізуються останні дослідження, що стосуються досліджуваної проблеми. Намічені перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

Ключові слова: професійна орієнтація, професійне самовизначення, вибір професії, система профорієнтації, компоненти профорієнтації.

Н.Л.Отрощенко

Профорієнтация учеников общеобразовательной школы как социально-педагогическая проблема

В статье рассматриваются основные аспекты проблемы профессиональной ориентации учащихся общеобразовательной школы на современном этапе. Анализируются последние исследования, касающиеся данной проблемы. Намечены перспективы дальнейшего исследования в этом направлении.

Ключевые слова: профессиональная ориентация, профессиональное самоопределение, выбор профессии, система профорієнтації, компоненти профорієнтації.

У зв'язку зі змінами, що відбуваються в економічній, соціальній, політичній, духовній сферах нашого суспільства, найскладніше проходить процес соціалізації підростаюче покоління. Соціалізація – це безперервний процес, який триває все життя. Він розпадається на етапи (дотрудова, трудова, післятрудова соціалізація), кожний з яких „спеціалізується” на розв'язанні завдань, без опрацювання яких наступний етап може не настати, може бути деформований чи затриманий. Сьогодні на стадії дотрудової соціалізації молода людина стикається з серйозними проблемами. Саме на цій стадії (період юнацької соці-

алізації) проходить процес вибору професії – вибору, по суті, життєвого шляху, вибору долі, тому завдання дотрудової соціалізації стають найбільш значущими, проблема їх вирішення загострюється.

Метою нашої статті є аналіз стану проблеми професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи на сучасному етапі розвитку суспільства. За даними регіональних органів з праці, які склали приблизний список дефіцитних спеціальностей, першу десятку посідають в основному робітничі спеціальності та професії сфери послуг. Але випускники шкіл наполегливо кілька років поспіль на перше місце ставлять професії юриста, економіста, менеджера. Більшість випускників не мають чіткої життєвої перспективи, більш ніж 30% перебувають у стані стресу, одна з причин якого – почуття соціальної незахищеності. Більша частина випускників вищих і середніх спеціальних навчальних закладів останніми роками стають спеціалістами професій, на які немає попиту на підприємствах та в організаціях, тому вони змушені працювати не за фахом.

Кардинальне реформування українського суспільства закономірно супроводжується змінами традиційних цінностей, ідеалів, взаємовідносин. Утрачено минулі зв'язки між професійною освітою й професійною працею. Зникла налагоджена система просвітницько-виховної роботи школи щодо трудового напрямку виховання. У здійсненні профорієнтаційної роботи спостерігається заміна постійної цілеспрямованої роботи епізодичним проведенням взаємно не узгоджених заходів, особливо на завершальному етапі навчання.

Становлення й розвиток України як самостійної держави з ринковою економікою висунули перед загальноосвітньою школою низку спеціальних завдань, обумовлених необхідністю підготовки підростаючого покоління до життя та професійної діяльності в нових соціально-економічних умовах.. Їхнє успішне розв'язання передбачає активізацію розробки теоретичних і практичних аспектів проблеми професійного самовизначення та професійної орієнтації молоді.

Слід зазначити, що зміст, форми й методи профорієнтаційної роботи в школі на сьогодні не забезпечують досягнення основної мети професійної орієнтації – формування в старшокласників готовності до професійного самовизна-

чення. Перешкодою для успішного розвитку профорієнтації є те, що вона, як правило, розрахована на деякого середнього учня; відсутній індивідуальний, диференційований підхід до особистості школяра; профорієнтаційна робота має переважно декларативний характер, не надаючи можливості кожному спробувати себе в різних видах практичної діяльності тощо [8, с. 4].

У світі накопичено величезний досвід з проблем профорієнтації. У нашій країні підйоми та падіння профорієнтації відтворюють історію розвитку суспільства. До речі, можна чітко простежити безпосередньо залежність між ступенями свободи в суспільстві й потребою в професійній орієнтації.

Робота в галузі психології профорієнтації й допомоги в професійному самовизначенні була пріоритетним напрямом діяльності вітчизняних психологів і педологів 20–30-х років ХХ століття (В.М.Бехтерев, А.Ф.Кларк).

У роки перших п'ятирічок під впливом різних чинників психологи припинили розробку проблеми професійного відбору.

Проблематика профорієнтації почала відновлюватися в 40–50-і роки (С.Н.Архангельський, А.А.Благонадьожина, Н.С.Лукин та ін.). Досліджуються професійні здібності й можливості їх розвитку (Б.М.Теплов, А.В.Степанов, В.І.Кириєнко).

У 60-і роки формується напрям, пов'язаний з психологією професійної орієнтації й професійною консультацією. Науковим центром у галузі профорієнтації молоді став відділ психології праці, яким керував Є.О.Климов (розробка технології профорієнтації індивідуального консультування оптанта). Наприкінці 80-х років проблемами професійної орієнтації школярів займалися М.М.Захаров та В.Д.Симоненко [6, с. 206–208].

Сьогодні стали прийнятні ідеї організації системи профорієнтації в умовах ринку праці, виховання конкурентноздатної особистості, які обґрунтовані в роботах зарубіжних авторів (В.Адамс, С.Векслер, М.Вудкок, Н. Гісберс, А. Маслоу, К.Годжерс, Д.С'юпер, М.Сакуяма, Е.Фромм, С. Фукуяма, Л. Якокка).

Запорукою успішної майбутньої діяльності, як відомо, є готовність особистості до вибору професійної діяльності та здійснення самої діяльності. За-

гальним проблемам такої готовності присвячено соціологічні, філософські, психологічні та педагогічні дослідження С.Я.Батишева, В.І.Іващенко, Є.О.Климова, Г.С.Костюка, В.М.Мадзізова, Є.М.Павлютенкова, В.О.Полякова, В.В.Серікова, В.О.Сухомлинського.

Сучасні дослідження з проблеми профорієнтації концентруються за певними напрямками: методологія профорієнтації (Є.Климов), розробка системного підходу (В.Сахаров), умови здійснення системи профорієнтації як дидактичної структури забезпечення самооцінного інструментарію школярів (Б.Федоришина), теорія мотивації професійного вибору (Є.Павлютенков), культурологічні аспекти в процесі підготовки учнів до свідомого вибору професії (Г.Шевченко) та інші.

У сучасних наукових і нормативно-методичних документах вирізняються різноманітні підходи щодо структурного складу профорієнтації:

1) триетапна структура профорієнтації Д.Тхоржевського містить профосвіту (профінформація), профконсультацію й працевлаштування,

2) чотирикомпонентна (Б.Федоришина) передбачає організаційно-функціональну, логіко-змістовну, особистісну й управлінську підсистеми;

3) семикомпонентна (В.Васильков): профосвіта, профвиховання, профактивізація, професійна психодіагностика, профконсультація, профвідбір, профадаптація.

Підготовка молоді людини до життя, до праці в нових соціально-економічних умовах – це надзавдання сучасної загальноосвітньої школи. У зв'язку з цим проблема вибору професії повинна посідати значне місце в усій роботі школи.

Відомо, що в умовах жорстокого ринку праці не всі робітники матимуть постійну роботу протягом усього трудового життя, тим більше, пов'язану з однією і тією самою професією, спеціальністю, посадою. Це викличе необхідність не тільки удосконалюватися в професії, а й бути психологічно готовим до вибору іншого виду професійної діяльності, виявляючи економічну активність, здатність до професійного самовизначення, навички до самореалізації.

Спробуємо проаналізувати процес професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи. Метою системи професійної орієнтації в межах загальноосвітньої школи є формування в учнів уміння обирати сферу професійної діяльності, що оптимально відповідає особливостям запиту ринку праці. У зв'язку з цим профорієнтація в школі повинна вирішувати завдання формування особистості працівника нового типу, що забезпечить ефективне використання кадрового потенціалу й радикальне регулювання ринку праці. Закономірність переходу до ринку праці значно змінила стратегію й тактику розробки теорії і практики професійного самовизначення молоді. Кожний працівник повинен постійно вдосконалювати свою кваліфікацію й бути готовим до зміни напрямку своєї професійної діяльності, уміти реалізовуватися в трудовій діяльності в нових соціально-економічних обставинах.

На жаль, молодь є найменш підготовлена до сучасних вимог політичної, соціально-економічної та кадрової ситуації. У результаті відбувається поширення таких негативних тенденцій, як бездуховність, максималізм, конформізм, агресивність, користолюбство, нещирість.

Серйозному перекручуванню піддалася система уявлень молоді про престижність освіти, праці. Знижуються уявлення нових поколінь про рівень професіоналізму та культури праці. Переоцінюються такі негативні явища, як спекуляція, рекет [3].

Тому сьогодні науковці намагаються розробити нові підходи щодо професійної орієнтації школярів. Зокрема, Н.Жемера розробила загальні концептуальні положення професійного самовизначення старшокласників. Професійне самовизначення є багатоаспектним процесом, який можна розглянути з огляду різних підходів:

1) як систему завдань, які ставить суспільство перед особистістю (соціологічний підхід);

2) як процес поетапного прийняття рішень, завдяки яким індивід формує баланс між власними перевагами та потребами системи розподілу праці в суспільстві (соціально-психологічний підхід);

3) як процес формування індивідуального стилю життя, значною часткою якого є професійна діяльність (диференційно-психологічний підхід) [Там само].

Професійне самовизначення передбачає формування суб'єкта конкретного виду праці – професії, спеціальності, посади, що характеризується високою мобільністю; вимагає широкої орієнтації у світі праці, не обмежуючи можливості розвитку й саморозвитку особистості [9, с. 9].

З огляду на вищезазначені підходи, професійне самовизначення особистості Н.Жемера розглядає, як „Я – концепцію” індивіда, що відбиває розуміння, переживання й наміри, предметні дії в професійній діяльності в конкретних соціальних умовах. Орієнтація молоді на професійну працю та вибір свого професійного майбутнього є невід'ємною складовою навчально-виховного процесу закладів освіти за умов обов'язкового його доповнення інформаційною й консультативною роботою, практичною діяльністю, спрямованою на розвиток нахилів і здібностей особистості.

Дамо відповідь на питання: як співвідносяться два основні поняття: професійна орієнтація і професійне самовизначення? Професійна орієнтація визначає об'єктивну сторону й характер взаємодії суспільства та особистості, а професійне самовизначення – це суб'єктивна сторона й характер процесу цієї взаємодії.

Перехід до ринкової економіки загострив проблему зайнятості населення, особливо молоді. Ця категорія найменше соціально захищена від безробіття, тому що, в основному, не має виробничого досвіду. На нашу думку, школа повинна працювати над формуванням комплексу психолого-вольових якостей особистості, які б сприяли успішній професійній адаптації чи зміні професії на суміжну, а в подальшому – появі відчуття задоволення працею.

Але сьогодні вибір майбутньої сфери професійної діяльності в більшості старшокласників ґрунтується на:

– обмежених знаннях і поверхневому уявленні про себе й світ професій, праці;

- рекомендаціях і матеріальних можливостях батьків;
- впливі засобів мас-медіа, рекламних кампаній, що не враховують принципи та підходи професійного самовизначення особистості [Там само].

Загальноосвітню школу ми розглядаємо не тільки як інститут базової освіти, але і як соціально-педагогічний центр формування свідомого вибору професії. На жаль, нині система професійної орієнтації в закладах середньої освіти відсутня. Деякі функції освітньої профорієнтації виконують кабінети профорієнтації Державної служби зайнятості населення, районні центри соціальної допомоги молоді Комітету у справах сім'ї та молоді. Проте діяльність цих закладів не відповідає сучасним вимогам профорієнтації, оскільки ці установи не є гарантами свободи вибору професії особистості відповідно до її інтересів та можливостей, а виконують функцію задоволення тимчасових потреб суспільства у працівниках [3].

Професійна орієнтація – це узагальнення поняття одного з компонентів загальнолюдської культури, що проявляється у формі турботи суспільства про професійне становлення підростаючого покоління, підтримка й розвиток природних задатків, а також проведення комплексу спеціальних заходів, що сприяють професійному самовизначенню людини у виборі оптимального виду заняття з урахуванням її потреб і можливостей, соціально-економічної ситуації на ринку праці.

Від правильного, свідомого вибору професії виграють і особистість, і держава. Людина, задоволена професійною діяльністю, може досягти великих успіхів, вона – висококваліфікований спеціаліст, фахівець. Сьогодні прогрес виробництва залежить більшою мірою від людського капіталу, ніж від закономірностей власне економічного розвитку. Тому вдосконалення професіоналізму людей, що досягається передусім за допомогою освіти та фахової підготовки, стає запорукою і змістом усього суспільного прогресу.

У науці виділено напрямки професійної орієнтації:

- професійна інформація – ознайомлення з сучасними видами виробництва, станом ринку праці, потребами господарського комплексу у кваліфікова-

них кадрах, змістом і перспективами розвитку ринку професій, формами та умовами їх освоєння, вимогами, які висувуються до людей певних професій, можливостями професійно-кваліфікаційного росту й самовдосконаленням у процесі трудової діяльності;

- професійна консультація – надання допомоги людині в професійному самовизначенні з метою прийняття свідомого рішення про вибір професійного шляху з урахуванням його психологічних особливостей і можливостей особистостей, а також потреб суспільства;

- професійний підбір – надання рекомендацій людині про можливі напрямки професійної діяльності, які відповідають її психологічним, фізіологічним особливостям, на основі результатів психологічної, психофізіологічної і медичної діагностики;

- професійний відбір – визначення професійної придатності людини до конкретної професії;

- професійна виробнича й соціальна адаптація – система заходів, які сприяють професійному становленню працівника, формування в нього відповідних соціальних і професійних якостей, настанов і потреб до активної, творчої праці, досягненню найвищого рівня професіоналізму.

Професійна орієнтація здійснюється з метою:

- забезпечення соціальних гарантій вільного вибору професій, форми зайнятості і шляхів самореалізації особистості в умовах ринкових відносин;

- досягнення збалансування між професійними інтересами людини, її психофізіологічними особливостями і можливостями ринку праці;

- прогнозування професійної успішності майбутньої трудової діяльності;

- сприяння безперервному росту професіоналізму особистості як найважливішої умови її задоволеністю працею і власним соціальним статусом, реалізації індивідуального потенціалу, формуванню індивідуального здорового способу життя і матеріального добробуту.

Профорієнтація – це комплекс психолого-педагогічних та методичних заходів, які спрямовані на оптимізацію процесу працевлаштування відповідно бажань, нахилів, здібностей і з урахуванням потреби суспільства в спеціальностях [6].

Метою професійного самовизначення є поступове формування у школярів внутрішньої готовності до свідомої й самостійної побудови, корекції й реалізації перспектив власного розвитку (професійного, життєвого, особистісного), готовності розглядати себе особистістю, яка розвивається в часі й самостійно знаходить значущі смисли в конкретній професійній діяльності.

На сучасному етапі в умовах перебудови ідеологічних та економічних основ суспільного життя, у ситуації глибокої економічної кризи, яка породила безробіття, соціально-психолого-педагогічна допомога в галузі профорієнтації учням загальноосвітньої школи є вкрай необхідною. Правильна профорієнтація – це пріоритетне завдання сучасності. На перше місце тут виходить соціальний педагог, спеціаліст здійснює соціально-педагогічну діяльність, об'єктом якої є діти та молодь, що потребують підтримки й допомоги в процесі соціалізації як основної умови самореалізації, самокорекції, самоствердження особистості [1]. Він повинен бути координатором й організатором у розв'язанні проблеми вибору професії.

З огляду на обставини, які склалися, саме на соціального педагога покладається відповідальність за майбутнє підростаючого покоління, за його професійне самовизначення.

Але на сьогодні відсутня продумана, педагогічно обґрунтована система профорієнтаційної діяльності соціального педагога в загальноосвітній школі.

Разом з тим вибір професії – це важлива ланка в професійному становленні. Саме професія надає можливості людині задовольнити основну гамму її потреб, реалізувати себе як особистість.

Таким чином, на сучасному етапі одним з основних завдань загальноосвітньої школи є професійна орієнтація в поєднанні з підготовкою молоді до трудової діяльності в умовах ринкової економіки, формування в підростаючо-

го покоління відповідних мотивацій до праці, свідомого планування й вибору роду майбутньої професійної діяльності й форми зайнятості з урахуванням особистісних інтересів, стану здоров'я, індивідуальних особливостей, а також вимог професій і ринку праці.

Ми повинні розуміти, що активізація творчого потенціалу людини, розвиток висококваліфікованої робочої сили є найефективнішим способом досягнення економічного зростання. Людський капітал становить собою найцінніший ресурс, набагато важливіший, ніж природні ресурси або накопичення багатства. Саме людський капітал, а не промислові підприємства, їх обладнання й виробничі запаси є наріжним каменем конкурентоспроможності, економічного зростання, розвитку й ефективності виробництва [2, с. 7].

Проблема професійного визначення особистості на сьогодні достатньо повно вивчена, логічно побудована, але разом з тим сучасні умови життя суспільства вимагають не лише постійного вдосконалення форм і методів практичної діяльності, але й розробки теоретичних положень, які сприятимуть підвищенню ефективності процесу професійного самовизначення особистості.

Отже, перспективними напрямками подальшого нашого дослідження є розробка та теоретичне обґрунтування системи профорієнтаційної роботи соціального педагога в сучасній школі, визначення основних компонентів цієї системи.

Література

1. **Алексєєва В.І.** Місія соціального педагога // Соц. робота. – 2005. – № 12. – С. 16–20.
2. **Грішнова О.А.** Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. – К.: Знання, 2001. – 254 с.
3. **Жемера Н.** Сутність та особливості процесу професійного самовизначення учнів старших класів // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2002. – № 4. – С. 26–30.

4. **Захаров Н.Н.**, Симоненко В.Ю. Профессиональная ориентация школьников. – М.: Просвещение, 1989. – 192 с.
5. **Климов Е.А.** Психология профессионального самоопределения. – Ростов-н/Д, 1996. – 235 с.
6. **Лукашевич М.П.** Психология труда: Учеб. пособие / Н.П.Лукашевич, И.В.Сингаевская, Е.И.Бондарчук. – 2-е изд., доп. и перераб. – К.: МАУП, 2004. – 112 с.
7. **Носкова О.Г.** Психология труда: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. / Под ред. Е.А.Климова. – М.: Академия, 2004. – 384 с.
8. **Професійне самовизначення старшокласників: Метод. посібник / Упоряд. Л. Шелестова.** – К.: Вид. дім „Шкільн. світ”; Вид. Л.Галіцина, 2006. – 128 с.
9. **Чистякова С.Н.** Комплект учебно-методической документации для проведения профессиональных проб. – Кемерово, 1995. – 143 с.

N.L.Otroschenko

Professional orientation of pupils of the compulsory school as a socio-pedagogical problem

Some aspects of professional orientation problem of secondary school pupils are shown.

The last investigations are analyzed, which touch this problem. Far prosperous investigation are planned in this sphere (field).

Key words: professional orientation, self-determination, choice profession, structure, system.

Відомості про автора

Отрощенко Наталія Леонідівна – аспірант кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка.